OBSERVAŢII ASUPRA MĂRCILOR COMPORTAMENTALE ALE POLITEŢII LA CRONICARI (SEC. XVII – XVIII)

OBSERVATIONS SUR LES MARQUES COMPORTEMENTALES DE LA POLITESSE CHEZ LES CHRONIQUEURS (XVII-ÈME – XVIII-ÈME SIÈCLES)

(Résumé)

La pragmatique actuelle montre un intérêt aigu pour le côté diachronique, étant donné que les changements linguistiques surgissent des besoins communicatifs et interactionnels des locuteurs; à leur tour, ces besoins sont modifiés par les transformations du contexte socio-culturel. Notre approche, dans cette perspective de la pragmatique historique, a une double portée, empirique (la politesse de premier ordre) et théorique (la politesse de second ordre), en favorisant la perspective des contemporains et leurs évaluations visant interactions et évènements. La politesse est considérée, dans cet article, une modalité de négocier une relation conçue positive (déférence ou rapprochement) par rapport à un supérieur, égal ou inferieur. Le corpus est représenté par des chroniques de la seconde moitié du XVIIème siècle et de la première moitié du XVIIIème siècle. Vu le type de corpus, la politesse sera analysée dans des situations formelles, à la cour princière, les situations moins formelles étant rares.

Mots-clé: politesse, soi relationnel, soi collectif, politesse expressive, politesse classificatoire.

Cuvinte-cheie: politeţe, sine relaţional, sine colectiv, politeţe expresivă, politeţe clasificatorie.

1. În acest articol, continuând observaţiile dintr-o cercetare anterioară (Constantinescu 2013), avem în vedere, din perspectiva pragmaticii istorice (Jucker 1995; Jucker,Taavitsainen 2010; Culpeper, Kádár 2010), politeţea ca tip comportamental intenţionat şi relevând aspecte emoţionale (vezi Culpeper

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

2011: 21 pentru aspectele emoţionale legate de impolitеţe). Astfel, politeţea va fi tratată mai mult din perspectivă empirică (politeţea de gradul I – *first order politeness*) şi mai puţin din perspectiva unui construct teoretic (politeţea de gradul al II-lea – *second order politeness*). Abordarea noastră favorizează viziunea, interpretarea, comentariul contemporanilor în legătură cu diverse situaţii comunicative.

Corpusul este format din cronici munteneşti şi moldoveneşti din a doua jumătate a secolului al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea, relevând atât un limbaj construit (discursul ilustrând genul istorico-literar ca tip de „vorbire construită”[1]), cât şi unul „consemnat” (diverse replici, mai mult sau mai puţin autentice, ale personajelor cronicilor). Datele de care dispunem relevă caracterul discutabil sub aspectul autenticităţii[2] pentru materialul pe care îl poate utiliza pragmatica istorică, afectând modalitatea de evaluare a unui comportament verbal şi nonverbal: a) de cele mai multe ori subiectiv, cronicarul poate nota „excesiv” deferenţa arătată unui domnitor (de exemplu, Radu Greceanu pentru domnitorul Brâncoveanu; Radu Popescu pentru Nicolae Mavrocordat); b) poate exista o relaţie complexă între cronicar şi persoana evaluată (în unele situaţii, cronicarul este om de curte – de exemplu, Radu Greceanu, sau un fost demnitar – cazul lui Neculce); c) cronicarul poate avea statutul de martor la evenimente sau exista o distanţă temporală faţă de acestea, ceea ce implică apelul la surse diverse (directe sau subiective în grade diferite) din care sunt preluate informaţiile.

2. Abordarea din perspectiva politeţii de gradul I vizează elemente comportamentale şi modul în care acestea sunt evaluate în interacţiune, fiind mai puţin preocupată de mărcile lingvistice. Astfel, sunt remarcate alegerile raţionale şi interesul personal implicate (Culpeper 2011: 47), dependenţa de normele sociale (Culpeper 2011: 31-36) şi de drepturile care decurg din punerea în valoare prin interacţiune a statutului social (“sociality rights” la Spencer-Oatey 2007; Culpeper 2011); printre aceste drepturi sunt incluse echitatea şi asocierea. Nicio abordare a politeţii nu se poate realiza fără raportarea la imaginea individuală (*face* la Brown şi Levinson 1987) sau la sinele (*self*) participanţilor. Urmând unele sugestii teoretice recente ale lui H. Spencer-Oatey

[1] *Vorbirea consemnată* (“recorded speech”) se referă la înregistrarea în scris a vorbirii din anumite perioade vechi ale unei limbi (de exemplu, depoziţii ale martorilor şi transcrieri ale proceselor), în timp ce *vorbirea construită* (“constructed speech”) priveşte utilizarea literaturii epocii vechi (comedii, drame, proză etc.) (Taavitsainen, Jucker 2010: 8).

[2] “Historical linguistics can then be thought of as the art of making the best use of bad data” (Labov 1994: 11 *apud* Taavitsainen, Jucker 2010: 7).

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

(2007) asupra identităţii, am avut în vedere o imagine a sinelui[3] percepută în mişcare, influenţată de mersul interacţiunii şi de istoria conversaţională (care relevă un „joc" între caracteristici asumate, evaluate pozitiv, şi caracteristici respinse, evaluate negativ); se disting astfel trei reprezentări ale sinelui: individuală, relaţională şi colectivă (Spencer-Oatey 2007).

Modul în care este interpretat mesajul de către receptor sau public este mai important decât intenţia locutorului într-o abordare a politeţii de gradul I (Locher, Watts 2008: 80); totuşi, intenţia locutorului trebuie avută în vedere, interpretarea adecvată implicând combinarea intenţiei acestuia cu interpretarea din partea „ţintei" sau a altor receptori (la Culpeper (2011: 49) – intenţionalitate ca un construct *post-factum*). Având în vedere cele menţionate, am considerat politeţea un comportament pozitiv, adecvat unei situaţii particulare date sau, mai bine zis, politeţea a fost relevată de ceea ce contemporanii interpretează drept comportament adecvat situaţiei, implicând o atitudine (de menţinere a distanţei sau de apropiere) pozitivă faţă de „ţintă".

Într-un studiu anterior (Constantinescu 2013), având în vedere acest suport teoretic, am urmărit câteva aspecte legate de cadrul formal al ceremonialului curţii domneşti, cu distingerea situaţiilor ce implică egalitate sau subordonare în politica externă (de cele mai multe ori, relaţia dintre domn şi sultan/un reprezentant al puterilor epocii) de cele care vizează relaţiile de inegalitate din politica internă (relaţia dintre domn şi boieri); a fost evidenţiată marcarea frecventă a gesturilor şi atitudinilor care semnalează sau amplifică evaluarea comportamentului pozitiv faţă de „ţintă", fiind remarcate şi unele comentarii metacomunicative. Analiza unor situaţii formale, de la curtea domnească, a evidenţiat modul în care ritualizarea socio-politică a epocii considerate determină „stereotipia lexicală de evaluare şi comentariu metalingvistic" (Constantinescu 2013: 65).

Având în vedere contexte formale (sosirea domnului; primirea solilor sau a unor reprezentanţi importanţi ai puterilor vremii; raportarea la inferiori în politica internă), politeţea apare ca un tip comportamental raţional, dependent de interesele interactanţilor. Am remarcat doar două aspecte ale reprezentării sinelui medieval românesc: sinele relaţional (un participant în calitate de inferior, superior sau egal) şi cel colectiv (participantul ca reprezentant al unei

[3] Eul individual (*face*, concept cheie în studiile clasice ale politeţii, vezi Brown/Levinson 1987) are conexiuni cu imaginea sinelui (*self*) (Spencer-Oatey 2007: 644). H. Spencer-Oatey (2007) prezintă trei dimensiuni ale sinelui: (a) sinele individual priveşte valori personale (competenţă, abilităţi, înfăţişare) asumate de individ, stima de sine; (b) sinele relaţional priveşte rolul social, relaţia interpersonală (lider al unui grup, client, prieten etc.); (c) sinele colectiv priveşte apartenenţa la un grup (etnic, profesional etc.) (Constantinescu 2013: 55).

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

ţări, al unei clase sociale; deţinător al unei calităţi oficiale). Raportarea la *celălalt* se realizează din perspectiva unor norme şi drepturi sociale (de exemplu, egalitate, echitate, asociere). Mentalitatea medievală românească, relevând o societate stratificată şi rigiditate ierarhică, nu vizează decât sistemul de relaţii verticale sau orizontale în care este „prins" un participant, nu şi sinele individual.

Concretizarea, marcarea prin forme exterioare a deferenţei ori a apropierii este (cvasi)obligatorie în corpusul analizat, manifestările politeţii având un caracter puternic ritualizat. Iniţial influenţat de cel bizantin, ceremonialul de curte s-a „turcizat" treptat (Şăineanu 1900, Iorga 1910, Simonescu 1939, Ţighiliu 1998, Mazilu 2008), ajungând, în perioada fanariotă, o copie în miniatură a celui de la curtea sultanilor otomani; acest ceremonial are printre „mărcile de identificare" (Mazilu 2008: 112) ostentaţia.

Eelen (2001: 35) distinge între trei tipuri de politeţe de gradul I: tipul expresiv (politeţea codată lingvistic, reprezentată de formule de adresare, expresii convenţionale de mulţumire, scuze, cereri etc.), tipul „clasificatoriu" (evaluarea unui comportament drept „ne/politicos" realizată de participanţi) şi tipul metapragmatic (reflecţiile participanţilor în legătură cu politeţea).

În corpusul analizat am putut observa (Constantinescu 2013) numeroase exemple de politeţe clasificatorie: urmărind unele colocaţii frecvente, care indică adecvarea contextuală, deferenţă (precum şi exteriorizarea acesteia) şi o distanţă relativ mare între participanţi, am identificat substantivul *cinste* (< sl. *čĭstĭ*), actualizând sensurile de „purtare plină de bună-cuviinţă", „politeţe", „stimă", „respect" (DA), ca termen cheie. *Cinste* apare în colocaţii cu verbe precum *a primi*, *a petrece*, *a merge*, *a duce*, *a aduce* (*cu*). Pe lângă acest termen cheie, există alte elemente nominale care indică manifestări exterioare ritual(izat)e: *pompă*, *falâ*, *alai*. De asemenea, destul de frecvent se observă o gradare a intensităţii, *cinste* având doi determinanţi tipici: *mare* (la gradul pozitiv sau la comparativ) şi *foarte* (lexem cu sens superlativ). Evaluarea deferenţei este însoţită uneori şi de termeni afectivi (*milă, dragoste, bucurie, blândeţe*), care indică apropierea dintre participanţi, atunci când distanţa politico-socială este redusă ori când un superior se raportează la un inferior (afectivitatea care implică o ierarhie oficială). Destul de bine reprezentată s-a relevat şi politeţea metapragmatică: numeroase comentarii metacomunicative vizează adecvarea la norme comportamentale acceptate în context oficial; comportamentul deferent priveşte rangul/poziţia socială (*cinste, cuviinţă, obraz, stepenă*) a interlocutorului/ţintei, care determină „calculul" manifestărilor exterioare. Adecvarea contextuală se marchează prin comentarii (*cum se cade/cuvine*) sau prin raportarea la cutumă (*după obicei, cum este obiceiul*). În cadrul formal al curţii, am regăsit însă mai puţine exemple de politeţe expresivă.

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

3. În acest articol, având în continuare în atenţie acelaşi cadru formal, scena actelor constitutive pentru lumea medievală românească (Păun 2007: 79), vom urmări din perspectiva politeţii de gradul I mărcile comportamentale (exterioare) evaluate pozitiv de către contemporani (cronicari): cumulul de elemente ce marchează deferenţa sau apropierea dintre participanţi; modul de raportare la reprezentanţi ai bisericii şi la dimensiunea religioasă; modalitatea recurentă de încheiere a unei interacţiuni în cadru formal; intruziuni ale informalităţii în cadrul formal.

3.1. Marcarea politeţii poate cuprinde uneori un cumul de elemente (ceea ce într-o abordare de ordin secund a politeţii se numeşte *overpoliteness*), care nu sunt simţite niciodată ca inadecvate. În unele situaţii, cumulul de elemente ţine de marcarea familiarităţii:

> (1) craiul [Ardealului] *făcut-au ospăţ mare* mării-sale lui Costandin-vodă (...) ***cu mare priiminţă, cu dragoste şi cinste*** *şăzând amândoi în capul measii* (RG, 46);
>
> (2) Şi fiind dragomanul [Alexandru Mavrocordat] rudă Radului beizadea, însă prea de aproape şi viind, ***cu mare dragoste şi cu mare cinste*** l-au priimit Costandin vodă şi în casele din curtea domnească l-au conăcit pentru ca *să aibă în toată vremea împreunare şi vorbă*, între carii mi să pare că *mai multă dragoste s-au întărit decât era mai nainte*, şi tot dimpreună petrecând nunta cu *bucurie şi veselie* (AB, 294).

Se remarcă, pe lângă marcarea intensităţii (*mare*, *mai multă*), apariţia lexemului afectiv *dragoste* (în cel de-al doilea exemplu chiar repetat), precum şi evidenţierea exterioară a tipului de relaţie interpersonală prin primirea oaspetelui şi posibilitatea de a conversa. Lexemul afectiv *dragoste* poate ilustra aici varianta „fratern-amicală", caracterizată printr-o relaţie orizontală, non-ierarhică, individuală şi reciprocă (Stoica 2012: 348). Dacă în primul exemplu este favorizat sinele relaţional (atât „craiul Ardealului" Tucheli, cât şi domnul fiind reprezentanţii „la vârf" ai propriilor ţări) din perspectiva funcţiei publice, în cel de-al doilea exemplu se poate remarca o trecere pe plan secund a acesteia şi favorizarea planului privat (relaţiile de rudenie ca element caracteristic sinelui relaţional). Relaţia de rudenie dintre domn şi dragoman (în cel de-al doilea exemplu) include deja o componentă afectivă, dar aceasta este consolidată: „*mai multă* dragoste *s-au întărit* decât *era mai nainte*", cel puţin din perspectiva subiectivă a cronicarului (*mi să pare*), prin gesturile exterioare care implică o atenţie deosebită faţă de „ţintă": „în casele din curtea domnească l-au conăcit pentru ca *să aibă în toată vremea împreunare şi vorbă*". Aşa cum remarcam (Constantinescu 2013), apropierea fizică şi

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

posibilitatea de a conversa relevă un tip de cadou imaterial (ca marcă exterioară a aprecierii), evidenţiind drepturile sociale de echitate şi asociere.

În alte situaţii, cumulul de elemente semnalează un plus de deferenţă şi un calcul complicat al tipului de ceremonial, marcate gestual şi/sau verbal:

> (3) ca ***mai multă cinste*** să-i arate şi ca să plinească porunca ce era împărătească, măriia-sa Costandin-vodă aşa au socotit de au mers de s-au împreunat cu solul fără alai (însă după ce întâi el, adecă solul mai înainte au trimis 4 boiari de ai lui care era mai de cinste, încă unul dentr-aceia îi era frate, de s-au închinat mării-sale, arătându despre partea solului că ***mare mulţumită face măriia-sa de cinstea şi bunavoinţă***, ce către dânsul măriia-sa au arătat, iproci); carele *la scara cea mai de jos ieşindu înaintea mării-sale*, cu ***multă cinste şi plecăciune*** l-au priimit şi după ce ***multă ţermonie şi oraţie*** *s-au făcut* (RG, 117).

Deferenţei i se răspunde cu deferenţă (solul este cel care trimite mai întâi reprezentanţi importanţi în faţa domnului), Brâncoveanu urmărind (poate mai mult decât) respectarea unui ordin al sultanului (*ca să plinească porunca ce era împărătească*). Astfel, solul englez (Milord Paget) este întâmpinat fără alai, într-o relaţie nemediată, directă, precedată de gesturi şi de un comportament comunicativ tipic epocii (*cu multă cinste şi plecăciune l-au priimit şi după ce multă ţermonie şi oraţie s-au făcut*). Sinele relaţional este cel favorizat, din perspectiva planului public, al funcţiei de „reprezentant" pe care o au participanţii (reprezentare a ţării, dar şi a sultanului); această funcţie de re-prezentare se realizează indirect pentru ambasadorul englez, desemnat „prieten" al aulei otomane de către cronicar, dar în mod direct pentru domn, ca subordonat al sultanului (a cărui poruncă trebuie respectată). *Cinste* şi *plecăciune* par să circumscrie un comportament nonverbal ritualizat, în timp ce neologicele *ţermonie* şi *oraţie* ar desemna comportamentul verbal adecvat momentului.

Deferenţa poate implica o manifestare exterioară complicată; deşi ritualul este de fiecare dată pus în practică, există situaţii în care unele acţiuni sunt negociate înaintea vizitei:

> (4) Şi i-au răspunsu lui Antiohii-vodă, *de-i va ieşi înnainte*, *să-l întâmpiné la giumătate de scări* a cerdacului, *va vini la cinste*, iar *de nu-i va eşi înnainte aşia, nu va vini*. Deci aşia s-au aşezat: *să să scoboare Antiohii-vodă până la trii scări şi solul să să sue iar până la trii scări*. Şi *la al şapteli scară, undé iaste giumătate, să să închine*

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

> *unul altuia*; şi aşia, *alăturea, să margă până în casă*. Şi la băut *tot o dată să bea amândoi* (Neculce, f. 280v).

pentru ca actualizarea ceremonialului (prin simultaneitate sau acţiuni în oglindă) să marcheze deferenţa reciprocă şi plasarea pe aceeaşi treaptă ierarhică. S-ar putea ca negocierea ceremonialului primirii solului polonez să apară din perceperea de către diplomat a unei diferenţe între ceremonialul polonez şi cel de la curtea lui Antioh Cantemir, diferenţele fiind percepute negativ, încălcând drepturile politico-sociale pe care şi le revendică/le doreşte re-confirmate solul.

În toate exemplele acestei secţiuni se poate observa influenţa majoră a normelor sociale (raţionalitatea, calculul, deprinderile, dar şi nevoia de a respecta anumite obligaţii), iar drepturile care decurg din statutul ţintei sunt, de cele mai multe ori, de echitate şi asociere, dar şi de recunoaştere a poziţiei superioare a ţintei având în vedere un context dat (situaţia ambasadorului englez).

3.2. Atunci când sunt implicaţi ca interactanţi reprezentanţi ai bisericii, în contexte formale, se pot observa tipuri diferite de comportamente:

> (5) l-au adus la curte [pe patriarhul Ierusalimului] şi cu măriia-sa s-au împreunat, primindu-l ***cu multă evlavie şi cinste*** (RG, 151);
>
> (6) *priimitu-l-au* sfinţitul mitropolit ***cu acea sufletească şi părintească dragoste*** şi, dă ***multă bucurie***, *cu lacrămi l-au blagoslovit* (AB, 244).

Dacă domnul (Brâncoveanu) îl primeşte pe patriarhul Ierusalimului „cu multă evlavie şi cinste", *evlavia* fiind determinantă în raportarea la reprezentantul puterii divine, iar *cinstea* impusă şi de rangul celui primit, de partea cealaltă, în cazul în care mitropolitul primeşte un reprezentant al puterii laice (pe domnul Constantin Brâncoveanu), se marchează apropierea prin lexicalizări ale afectivităţii: *dragoste* şi *bucurie*. *Dragostea*, în acest caz, ţine de o relaţie specială patern-filială, în care un rol important îl are dimensiunea cultural-religioasă: aşa cum divinitatea este percepută ca „tată ceresc", reprezentanţii săi, în acest caz mitropolitul, au acelaşi atribut în relaţiile cu „simplii" credincioşi („fii"). *Bucuria* are ca efect exteriorizarea: pe de o parte, *lacrimile* (conduita expresivă), pe de altă parte, binecuvântarea (*blagoslovirea,* conduita afectiv-religioasă) (Stoica 2012: 360).

Comportamentul deferent nu implică numai o „ţintă" animată, umană, ci şi relicve sfinte:

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

(7) de sfintele moaşte le adusease la bisearica cea domească den curte ca de acolo să să ridice ***cu mare cinste şi mare parisie***, precum s-au şi făcut (RG, 152).

În acest caz, poate fi remarcat un anumit tip de ceremonial care însoţeşte sfinţirea bisericii Sfântul Gheorghe din Bucureşti, aducerea sfintelor relicve ocupând un loc aparte în cadrul ritualului. Atitudinea evaluată prin *mare cinste* (în colocaţie cu verbul *a se ridica*) ar putea implica atât consideraţie, cât şi teama în faţa relicvelor, în timp ce comportamentul nonverbal indică aceeaşi manifestare exteriorizată stereotipă, colectivă (*parisie* actualizează aici sensul de „alai") – deferenţa pare să fie direct proporţională cu numărul participanţilor implicaţi în ceremonial.

De asemenea, şi în cazul înmormântărilor domnilor sau ale unor reprezentanţi ai familiilor acestora apare lexemul *cinste*, care poate actualiza atât sensul de „pompă", cât şi pe cel de „respect":

(8) Şi l-au dus cu to<a>tă boierimea, cu ***maré cinsté***, de l-au îngropat [pe Dabija-vodă] în mănăstirea lui (Neculce, f. 218); Deaci l-au rădicat ***cu cinste*** domnul şi l-au dus la Cotrăceni, la mânăstirea lui, de l-au îngropat şi s-au dus (AB, 280); prestăvit-s-au şi doamna Elena cătră Dumnezeu. Atunce Şărban-vodă, cu toţi fraţii lui şi cu toate surorile lui, şi cu tot neamu lor, luând-şi fieştecarele iertăciune de la maica lor, rădicatu-i-au sfintele moaşte şi o au petrecut pân-în marginea oraşului împreună cu părintele vlădica Theodosie şi cu mulţime de părinţi călugări, şi popi, şi toată boierimea şi cu toate gloatele curţii, cu cântări dumnezeieşti şi ***cu mare cinste*** (LC, 211); rădicat-au ***cinstitul*** trup şi-l duseră cu ***mare cinste*** la sfânta mănăstire din Cotrocéni (LC, 219); Au murit şi doamna Ilina a lui Matei-vodă, şi o au îngropat ***cu cinste mare*** în biserica domnească (RP, 366); ***Cu cinste*** i-au făcut pogribaniia în Bucureşti [moartea mamei lui Brâncoveanu] (RP, 477); l-au îngropat [pe Scarlat] ***cu cinste domnească*** în Mitropoliia de la Tîrgovişte (RP, 478); o au adus-o [murind Pulheria, soţia lui Nicolae Mavrocordat] ***cu mare cinste***, şi cu toată partea bisericească şi cu toată boierimea şi slujitorimea la Mitropoliia din Bucureşti (RP, 495).

S-ar putea ca ambele semnificaţii să se actualizeze atunci când notaţia este mai lapidară, în timp ce alăturarea termenului *cinste* de prezentarea cortegiului funerar ar favoriza sensul de deferenţă arătată celui mort. Se poate remarca din nou amprenta cutumei religioase – fiind imperativ respectul arătat unei persoane trecute în nefiinţă, dar şi considerarea statutului social şi după moarte

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

(ca drept al „socialităţii"). Este interesantă şi prezenţa adjectivului *cinstit*, antepus, determinând un substantiv concret (*trup*), sensul putând fi „respectat" (în planul relaţiilor sociale), dar şi „virtuos, curat" (legat de imaginarul religios).

3.3. Un alt element recurent este marcarea momentului despărţirii de persoana cu statut superior sau cu acelaşi statut. În această situaţie apare, stereotip, expresia „a-şi lua ziua bună":

> (9a) Şi întrebând Vasilie vodă de postelnici cine din boieri este afară, au spus postelnicii că ieste logofătul cel mare, ***dvoreşte să-şi ia dzua bună***, că i-au venit veste de boală foarte grea giupânesăi. Să hie dzis Vasilie vodă: „Ce omu fără cale, logofătul! Ştiindu-şi giupîneasa boleacă şi nu o ţine aicea cu sine." Şi au dzis să între, ***să-şi ia dzua bună***. Au întrat Ştefan Gheorghie logofătul cu faţa scornită de mare mâhniciune şi ş-au luat voie să margă spre case-şi (Costin, f. 253);
>
> (9b) Şi-ş *luară zioa bună* de acolea unii de la alţii (Neculce, f. 279); Iară cînd *ş-au luat zioa bună* Duca-vodă şi cu Şerban-vodă de la veziriul, şi i-au înbrăcat veziriul cu caftanul (Neculce, f. 230); şi aşa *zioa bună* de la sultanul *ş-au luat* (RG, 30); părintele patriiarhul Dionisie *ş-au luat zioa bună* de la domnu şi s-au dus la Bucureşti (RG, 35); au venit la domnu de *ş-au luat zioa bună*, fiindu mergător la Beciu (RG, 42); domnul, dându-i poclonul, *ş-au luat zioa bună* şi s-au întors la scaun la Bucureşti (RG, 52); multu şăzându *ş-au luat şi zioa bună* (RG, 118); *luându-şi zioa bună* boiarii de la dânsul (RG, 119); poruncă mării-sale au venit de la viziriul de au mersu şi *au luat zioa bună* (RG, 128); *luându-şi zioa bună* păharnecul au venit în ţară (RG, 140); *luându-şi zioa bună* s-au dus, zăbovind aicea numai 8 zile (RG, 141); chemându-l dă *ş-au luat zioa bună*, l-au îmbrăcat cu contoş frumos (RG, 158); *luându-şi* domnul *zioa bună* dă la sfinţitul mitropolit (RG, 240); Domnul *ş-au luat zioa bună* de la viziriu şi de la hanul şi s-au întors în Bucureşti (AB, 305/306); *luându-şi ziua bună* unii de cătră alţii, învârtejind-se iar înapoi (LC, 210); Matei aga încă *şi-au luat ziua bună* de la craiul Racoţi (LC, 150); Atuncea Şărban spătarul *luatu-ş-au ziua bună* de la Duca-vodă (LC, 203); Costandin-vodă *îşi luo zioa bună* de la paşa (RP, 374); *Ş-au luat zioa bună* şi s-au dus la ţara lor (RP, 399); *Ş-au luat zioa bună* şi s-au dus la Ţarigrad (RP, 429).

Primul exemplu (9a) relevă importanţa gestului ca modalitate de raportare la persoana cu statut superior (aici domnul), dar şi faptul că este vorba despre un comportament aşteptat, adecvat situaţiei: logofătul Ştefan Gheorghe aşteaptă la uşă şi se pare că nu poate pleca fără a realiza gestul. Lipsa salutului (act

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

de vorbire expresiv) ar putea declanşa suspiciune. Considerăm că modalitatea aceasta de încheiere a unei interacţiuni de dimensiuni reduse sau mai ample în timp reprezintă o componentă a comportamentului deferent, lipsa acesteia antrenând ideea desconsiderării „ţintei". Recurenţa formulei (exemplele de sub (9b)) conţine o dovadă a tipului ritualizat de comportament prin care se încheie interacţiunea.

În exemplul de mai jos (10), absenţa formei de încheiere a interacţiunii poate fi interpretată ca o impoliteţe faţă de sol:

> (10) Cum au înţăles din călăraşi de veziriia aceluia veziru veste, îndată au dzis gloatelor să să întoarcă şi în loc s-au întorsu şi singur, poftorindu cu glasul: ***„Lase, câne leşe, că te voi purta eu"***. Şi ***neluându-şi nice dzua bună de la sol***, s-au întorsu la scaun şi *au trimis şi înaintea solului, pen ţară, pe la toate conacele, de i-au tăiat obroacele* (Costin, f. 201v).

Lipsa salutului se poate explica prin faptul că solul nu răspunsese cu aceeaşi deferenţă gesturilor lui Ştefan-vodă; cu alte cuvinte, o acţiune politicoasă şi răspunsul politicos (politeţea reciprocă) ar reprezenta un fel de pereche de adiacenţă. În situaţia în care partea secundă a perechii nu corespunde aşteptărilor, aceasta este evaluată drept impoliteţe, urmarea fiind producerea unei reacţii neaşteptate – în cazul acesta, cenzurarea unui comportament politicos (nerealizarea actului expresiv de salut pentru încheierea interacţiunii). Nu doar lipsa salutului funcţionează ca indicator al tipului de raportare la ţintă, ci şi măsurile ordonate de domnitor, care împiedică drumul solului prin Moldova („au trimis şi înaintea solului, pen ţară, pe la toate conacele, de i-au tăiat obroacele"), ca pedeapsă pentru lipsa unui comportament deferent.

3.4. Există câteva situaţii care relevă intruziuni ale informalităţii în cadrul formal. Un exemplu ilustrează relaţia dintre polonezi şi un paşă care joacă rolul gazdei, iar celălalt o masă la curte şi reacţiile la strănutul domnului:

> (11) Iar leşii începură a râde şi *a vorovi voroave de glume* cu paşia. Şi întru acéli *vorbe de glume* vorbiră şi alteli mai de triabă. Şi-i *cinsti paşia cu cafe şi cu cerbet*, după cum iaste *cinste turcească*. (Neculce, f. 279);
>
> (12) au început a strănuta Barnovschii-vodă des şi tare. Iar boiarii carii era la masă cu Barnovschii-vodă, *după obiceai: „Săn<ă>tos, doamne, şi pe voia mării<i> tale!"* Iar pre urmă, văzind că tot strănută, un boer să fie zis: *„Viermi, doamne."* Şi cum i-au zis „viermi, doamne" au şi tăcut de strănutat (Neculce, f. 194v).

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

În primul exemplu ((11), care nu are drept cadru curtea domnească), intruziunile informale sunt glumele polonezilor, ilustrând combinarea comunicării *bona-fide* (alteli [alte vorbe] *mai de triabă*) cu cea *non-bona-fide* (*voroave de glume*, *vorbe de glume*) în context intercultural. Dacă informalitatea vine mai ales din partea „oaspeţilor" şi ţine de manifestarea verbală, formalitatea se păstrează prin manifestarea exterioară a consideraţiei, după tiparul turcesc (*cinste turcească*) – oferirea cafelei şi a şerbetului. În cel de-al doilea exemplu (12), intervenţia originală a boierului poate fi considerată o glumă care nu poate să apară decât într-un cadru cu un grad mai redus de formalitate. Dacă actul expresiv stereotip al boierilor (*Săn<ă>tos, doamne, şi pe voia mării<i> tale!*), cu conotaţii pozitive, nu funcţionează pentru a opri strănutul (reuşita ilocuţionară negarantând efectul perlocuţionar), un alt act expresiv, inedit, marcat de conotaţii negative (*Viermi, doamne*), are efect.

Trebuie amintit faptul că, într-o abordare de gradul I a politeţii, interpretarea ţintei/martorului este mai importantă decât intenţia locutorului (Locher, Watts 2008: 80). De cele mai multe ori, însă, pentru o analiză adecvată, e de preferat o combinare a urmăririi intenţiei actantului cu interpretarea ţintei. Este evident, pe de o parte, faptul că nici polonezii, nici boierul moldovean nu doresc să ofenseze ţinta, calculul tipului de situaţie permiţând aceste apariţii insolite; pe de altă parte, nici ţinta (paşa, respectiv domnul) nu consideră acest tip de comportament drept lipsit de deferenţă, ci doar o modalitate de marcare a dreptului de asociere cu un superior într-un cadru mai puţin formal.

Revenind la *cinstea turcească*, se poate întâmpla ca necunoaşterea unui ceremonial să poată produce un comportament evaluat drept nepoliticos:

> (13) Şi aşea vorbăscu oamenii, că l-au pus viziriul [pe logofătul Tăutu] de au şezut înaintea viziriului pre măcat, şi *n-au fost având mestei la nădragi*; că, *trăgându-i cibotile, numai cu colţuni au fost încălţat*. Şi *dându-i cahfe, nu ştiia cum o va bea*. Şi *au început a închina: „Să trăiască înpăratul şi viziriul." Şi închinând, au sorbit felegianul, ca altă băutură* (Neculce, f. 192).

Episodul umoristic îl are în centru pe logofătul Tăutu, Neculce evaluând uşor ironic modul în care se prezintă demnitarul moldovean în faţa vizirului. Nu doar componenta vestimentară nu respectă protocolul („*n-au fost având mestei la nădragi*; că, trăgându-i cibotile, *numai cu colţuni au fost încălţat*"), ci şi gesturile. Logofătul aplică un alt protocol, care îi este familiar, în faţa unui element de ceremonial necunoscut (cafeaua): realizarea unei urări se face atât printr-o componentă verbală (act expresiv), cât şi printr-una gestuală – ridicarea ceştii (marcată prin verbul *a închina*) şi înghiţirea (rapidă a) lichidului. Nu există intenţia de a ofensa, dimpotrivă, necunoaşterea ceremonialului

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

curţii otomane fiind suplinită de substituirea cu un altul, mai accesibil, dar (uşor) neadecvat. Deşi Neculce nu precizează acest lucru, este evident că ţinta (vizirul) nu a atribuit nicio intenţie nepoliticoasă acţiunii lui Tăutu.

4. Se poate remarca din combinarea observaţiilor din cercetarea anterioară cu cele rezultate din analiza prezentă cum sinele relaţional şi cel colectiv sunt cele vizate de manifestări exteriorizate, ritualizate. De asemenea, politeţea clasificatorie este bine reprezentată prin colocaţiile în care apare *cinste* – lexemul poate fi singur sau acompaniat de elemente care indică exteriorizarea comportamentului deferent, gradarea intensităţii fiind adesea prezentă; nu lipsesc termenii afectivi (*dragoste*), care să indice apropierea dintre participanţi fie într-o relaţie orizontală, fie într-una verticală, implicând atât instanţe laice, cât şi religioase. Spre deosebire de celelalte situaţii amintite, am regăsit în exemplele de sub (3.3) şi (3.4) câteva exemple de politeţe expresivă. Este vorba, în general, de relatarea unor acte expresive (salutul pentru a marca finalul interacţiunii şi despărţirea de ţintă; binecuvântarea) sau de redarea acestora în stil direct (urările), împreună cu situaţii relevând un cadru semiformal, care permite treceri de la comunicarea „serioasă" la cea „neserioasă", prin forme concrete încadrate într-o tipologie comunicativă (*glume*). Analiza relevă o societate românească medievală în care comportamentele, verbale şi nonverbale, sunt ritualizate, stereotipe, cu exteriorizare (cvasi)obligatorie.

CORPUS

AB – *Istoria Ţării Romîneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717* (*Cronica Anonimă despre Brâncoveanu*) în *Cronicari munteni*, vol. II, ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961.

Costin – Miron Costin, *Opere*, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958.

LC – *Istoriia Ţării Rumîneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini* (*Letopiseţul Cantacuzinesc*) în *Cronicari munteni*, vol. I, ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961.

Neculce – Ioan Neculce, *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Minerva, 1982.

RG – Radu Greceanu, *Începătura istoriii vieţii luminatului şi preacreştinului domnului Ţărîi Rumîneşti, Io Costandin Brîncoveanu Basarab-voievod...* în *Cronicari munteni*, vol. II, ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961.

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

RP – Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti*, în *Cronicari munteni*, vol. I, ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961.

BIBLIOGRAFIE

Brown, Penelope, Stephen C. Levinson, 1987, *Politeness: Some Universals in Language Usage,* Cambridge, Cambridge University Press.

Constantinescu, Mihaela-Viorica, 2013, „Forme şi strategii ale politeţii la cronicari" în *Limba română: variaţie sincronică, variaţie diacronică. Actele celui de al 12-lea Colocviu internaţional al Departamentului de lingvistică (Bucureşti, 14-15 decembrie 2012)*, vol. II, Zafiu, Rodica. Ariadna Ştefănescu, Carmen Mârzea Vasile, Raluca Brăescu (eds.), Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 53-66.

Culpeper, Jonathan, 2011, *Impoliteness. Using language to cause offence*, Cambridge, Cambridge University Press.

Culpeper, Jonathan, Dániel Z. Kádár (eds.), 2010, *Historical (Im)politeness*, Linguistic Insights - Volume 65, Bern Berlin etc., Peter Lang.

Eelen, Gino, 2001, *A Critique of Politeness Theories*, Manchester, St Jerome Publishing.

Iorga, Nicolae, 1910, *Viaţa femeilor în trecutul românesc*, Vălenii de Munte, Tipografia Neamul Românesc.

Jucker, Andreas H. (ed.), 1995, *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins.

Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen (eds.), 2010, *Historical Pragmatics*, Degruyter.

Labov, William, 1994, *Principles of Linguistic Change,* vol. I *Internal Factors*, Oxford, Blackwell.

Locher, Miriam, Richard J. Watts, 2008, „Relational work and impoliteness: Negotiating norms of linguistic behaviour", în Bousfield, Derek, Miriam Locher (eds.), *Impoliteness in Language. Studies on its Interplay with Power in Teory an and Practice*, Berlin / New York, Mouton de Gruyter, p. 77-99.

Mazilu, Dan Horia, 2008, *Văduvele sau despre istorie la feminin*, Iaşi, Polirom.

Păun, Radu G., 2007, „Scenă şi simbol: reprezentaţii ale puterii în Vechiul Regim românesc" în Vintilă-Ghiţulescu, Constanţa, Maria Pakucs Willcocks (coord.), *Spectacolul public între tradiţie şi modernitate*, Bucureşti, Institutul Cultural Român, p. 79-121.

Simonescu, Dan, 1939, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, studiu introductiv şi text de Dan Simonescu, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I.

Spencer-Oatey, Helen, 2007, „Theories of identity and the analysis of face", *Journal of Pragmatics* 39, p. 639-656.

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)

Stoica, Gabriela, 2012, *Afect şi afectivitate. Conceptualizare şi lexicalizare în româna veche*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Şăineanu, Lazăr, 1900, *Influenţa orientală asupra limbei şi culture române,* vol. I, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Comp.

Taavitsainen, Irma, Andreas Jucker, 2010, „Trends and developments in historical pragmatics" în Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen (eds.), *Historical Pragmatics*, Degruyter, p. 3-30.

Ţighiliu, Iolanda, 1998, *Societate şi mentalitate în Ţara Românească şi Moldova. Secolele XV-XVII*, Bucureşti, Paideia.

Mihaela-Viorica CONSTANTINESCU
Universitatea din Bucureşti

BDD-V2875 © 2015 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:06:59 UTC)